

روابط فرهنگی ایرانیان و ترکان

(از دوران باستان تا سلجوقیان)

تأليف: سید علی حسینی

نشر هزار کرمان

تهران - ۱۳۹۸

سرشناسه	: خسروی جاوید، کامروز، ۱۳۴۴ -
عنوان و پدیدآور	: روابط فرهنگی ایرانیان و ترکان (از دوران باستان تا سلجوقیان) / کامروز خسروی جاوید
مشخصات نشر	: تهران: هزار کرمان، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۳۲۰ ص: مصور، نقشه: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
شابک	: 978-600-5700-14-5
یادداشت	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۷۳ - ۲۸۱؛ همچنین به صورت زیرنویس؛ نمایه.
موضوع	: ترکان -- ایران -- تاریخ Turkic peoples--Iran--History
موضوع	: ترکان -- تاریخ Turkic peoples--History
موضوع	: ترکان -- آداب و رسوم و زندگی اجتماعی Turks -- Social life and customs
موضوع	: فرهنگ ایرانی -- تأثیر Culture, Iranian -- Influence
موضوع	: ایران -- روابط فرهنگی -- آسیای مرکزی Iran--*Cultural relations--Asia, Central
موضوع	: آسیای مرکزی -- روابط فرهنگی -- ایران Asia, Central--*Cultural relations--Iran
یادداشت	: ص. ع. به انگلیسی:

Cultural Exchange between Iranians and Turks

رده‌بندی ده گانه DSR ۷۲ / ۴ خ ۵ ۱۳۹۷

رده‌بندی دیویر ۹۵۵/۹۷۹۸۴

شماره کتابخانه ملی ۵۳۰۰۱۷

نقل (جز به منظور معرفی و نقد کتاب)، اقتباس، بازنویسی، چکیده‌نویسی، خواندن در رادیو و تلویزیون، نقاد در سمینارها و نمایش‌نامه‌ها، اینترنت و هر نوع استفاده دیگر، بی‌اجازه کتبی از ناشر و نویسنده ممنوع است.

نشر هزار کرمان: تهران: خیابان کارگرجنوبی، پایین‌تر از میدان پاستور،

خیابان دانشگاه جنگ، پلاک ۹

تلفن: ۶۶۹۲۳۹۴۶ و ۰۹۱۲/۱۰۱۲۶۶

Email: nashrhazareke@gmail.com

www.hazareke.com.ir

نشر هزار کرمان

روابط فرهنگی ایرانیان و ترکان (از دوران باستان تا سلجوقیان)

پژوهش: کامروز خسروی جاوید
ویرایش و ساخت نمایه: عقاب علی‌احمدی
طرح روی جلد: ابراهیم حقیقی
طراح نشانه نشر هزار: محمد جهانی مقدم
حروف چین و صفحه‌آرا: افسانه شاه‌گرمی
چاپ اول: ۱۳۹۸
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
لیتوگرافی: کارا؛ چاپ: غزال؛ صحافی: علی

ISBN: 978-600-5700-14-5

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۷۰۰-۱۴-۵

فهرست

۷		مقدمه
۷		اصول نظری پژوهش حاضر
۸		روش تحقیق و منابع پژوهش
۸		ادبیات تحقیق

فصل اول

۱۱		همسایگی قوم‌های ایرانی با ترکان باستان
۱۱		قوم‌های ایرانی در آسیا و اروپا
۲۱		نگاهی به جغرافیای اوراسیا
۲۱		۱. توندرا
۲۱		۲. تایگا
۲۲		۳. استپ
۲۳		۴. بیابان و نیمه‌بیابانی
۲۶		قوم‌های فرهنگ ساز در آسیای میانه و داخلی
۲۶		سکا - سرمت‌ها
۳۸		هسیونگ‌نوها
۴۴		ووسون‌ها

۴۶	یوننه چی ها و کوشانی ها
۴۹	هون های سفید و هیتالیان
۵۸	سفدیان
۶۳	پدیدارشدن ترکان

فصل دوم

۷۵	تأثیرات دینی
۷۵	دین و جایگاه آن در جامعه باستانی
۸۳	شمن گرایی
۹۰	موذ باورهای زرتشتی در میان ترکان
	نقش آیین بودا در گسترش آیین بودا در آسیای میانه و چین و
۹۴	سرزمین ترکان
	کوشش آیین یار برای گسترش آیین مسیحیت نستوری در چین و آسیای
۹۸	مرکزی
۱۰۰	آیین مانی در میان ترکان
۱۰۷	پرستش جمشید در میان برخی آیلدهای ترک
۱۰۹	پرستش «ختو» (رخ یا سیمرخ) در میان مردمان ترک

فصل سوم

۱۱۵	آیین های خاکسپاری و سوگواری
۱۱۵	شیوه های خاکسپاری و رفتار با کالبد مردگان
۱۲۵	رفتن روح به جهان دیگر
۱۲۷	زاری کردن سخت بر مرده و زخم زدن بر خود
۱۳۰	جایگاه اسب و قربانی کردن آن
۱۳۹	رسم قربانی کردن انسان به هنگام خاکسپاری

فصل چهارم

اسطوره‌های بنیادگری، فرهنگ پهلوانی، و مفهوم شهریاری در نزد	
ترکان.....	۱۴۳
مفهوم سلطنت.....	۱۴۳
داستان پیدایش سکاها و رابطه آن با داستان اوغوزخان.....	۱۴۵
اسطوره پیدایش اوغوزخاقان از گاو و ارتباط آن با اسطوره‌های	
ایران.....	۱۴۹
اسطوره تبار قو یا غاز و دریاچه قو.....	۱۵۵
اسطوره پیدایش مردم منجوری.....	۱۵۹
افسانه گشتباران ترکان و بنیاد ایرانی آن.....	۱۶۰
روایت‌های حماسی و داستان‌های قهرمانان و فرهنگ پهلوانی.....	۱۷۱
داستان‌های حماسی و قهرمانی و عناصرهای ایرانی موجود در آن.....	۱۷۲
قصه کورزاد و سرچشمه ایرانی داستان کوراوغلو.....	۱۷۹
داستان تیگران و شاپور پادشاه ساسانی.....	۱۸۱
روایت کوراوغلو.....	۱۸۴
عاشیق‌های ترک و پیوند آنها با گوسان‌های ایرانی.....	۱۸۸
بررسی مفهوم شهریاری، لقب‌ها و عنوان‌های نظامی یا نظامی.....	۱۹۱
مفهوم فرّه شاهی نزد ایرانیان و فراگرفتن آن از سری تباران.....	۱۹۲
لقب‌ها و عنوان‌های شهریاری و نظامی و لشکری.....	۱۹۷
۱. شاه.....	۱۹۸
۲. بیغو.....	۱۹۸
۳. تگین.....	۱۹۹
۴. بای و بگ.....	۱۹۹
۵. ترخان (طرخان).....	۲۰۱
۶. خاتون.....	۲۰۲
۷. خاقان.....	۲۰۳
۸. سوباشی (سباشی).....	۲۰۵

فصل پنجم

۲۰۹	مفهوم توران
۲۰۹	هویت قومی و نژادی تورانیان

فصل ششم

۲۲۳	رابطه فرهنگی و اجتماعی ایرانیان و ترکان در سده‌های نخستین اسلامی
۲۲۳	بافتن سرسبز جغرافیایی ماوراءالنهر در آغاز اسلام
۲۲۵	وضعیت اجتماعی و جغرافیایی و جمعیتی و فرهنگی آسیای میانه ایرانی - اسلامی
۲۲۵	ترکستان
۲۲۸	فرارود (ماوراءالنهر)
۲۳۲	خوارزم
۲۴۰	ورود ترکان به جهان اسلام و رابطه میان دولتمردان ایرانی و ترک در این دوره
۲۴۷	مناسبات میان ایرانیان و ترکان در دستگاه حکومتی پس از سامانیان
۲۵۸	پیامدهای ورود ترکان به جهان ایرانی
۲۷۳	کتابنامه فارسی
۲۷۹	کتابنامه لاتینی
۲۸۳	نمایه

مقدمه

تاریخننگاری فرهنگی، بررسی تاریخ اجتماعی یکی از مهم‌ترین مباحث و شاخه‌های علم تاریخ در عصر مدرن را تشکیل می‌دهد، که متأسفانه در کشور ما کمتر به آن پرداخته شده است. از این لحاظ خلأ نظریه‌پردازی در این زمینه به چشم می‌خورد. یکی از گرایش‌های تاریخننگاری مذکور، بررسی مناسبت‌های اجتماعی میان ملت‌های همسایه و داد و ستدهای فرهنگی میان آنها است. روابط فرهنگی میان ایرانیا و ترکان از اهمیت و گستردگی بسزایی برخوردار است، و این پژوهشگر، در پژوهش خود کوشیده است به شاخص‌ترین وجوه این روابط فرهنگی بپردازد.

اصول نظری پژوهش حاضر

مبانی تئوریک این پژوهش بر اساس نظریه «تبادلات فرهنگی» شکل گرفته که بر اساس آن، داد و ستد و وام‌گیری فرهنگی میان قوم‌های همسایه و نیز قوم‌های مهاجم و زیردستان بومی آنها، از اساسی‌ترین پدیده‌های تمدن به‌شمار می‌رود. این نظریه بر مهاجرت پی‌درپی قوم‌ها و نشستن آنها بر جای یکدیگر و تأثیرپذیری تازه‌واردان از قوم‌های بومی، به‌ویژه در امور فرهنگی، دینی، هنری و ادبی تأکید بسیار دارد، به‌ویژه

هرگاه قوم‌های نورسیده، در مقایسه با بومیان، فرهنگ و اقتصاد فرودستی داشته باشند. نمونه این تأثیرپذیری را در مهاجرت قوم‌های سامی اکدی و سپس آرامی به قلمرو فرهنگ سومری و تأثیرپذیری ژرف این قوم‌های تازه‌وارد از فرهنگ سومری می‌توان دید.

روش تحقیق و منابع پژوهش

روش تحقیق رساله حاضر کتابخانه‌ای است و منابع آن اسناد و متن‌های کهن؛ چون سالتامه‌های چینی، نوشته‌های دینی فارسی میانه، نوشته‌های تاریخنگاران غربی کلاسیک از آن جمله هرودوت، ژوستین و... گزارش‌های کاوش‌های باستان‌شناسی و تحلیل داده‌های آن از سوی پژوهشگران سفرنامه‌های مسافران و جهانگردان و سفیران خارجی از ملیت‌های گوناگون و سرانجام، تحقیقات انجام‌شده توسط دانشمندان ایران‌شناس و نیز ترکی‌شناس معاصر. البته از آنجا که جامعه ترکان باستان اساساً جامعه‌ای نانویس و بی‌کتاب بود و اندک سنگ‌نبشته‌های موجود در آن از قرن هشتم میلادی به بعد نیز کمک چندانی به شناخت آن نمی‌کرد و از سوی دیگر، نوشته‌ها و گزارش‌های سفیدیان و خوارزمیان در دوره پیش از اسلام که احتمالاً در آنها به صوغ ترکان نیز پرداخته شده بود، اغلب متأسفانه از میان رفته است، از این رو بدون شک بخش‌هایی از حوزه این پژوهش در تاریکی‌های تاریخ گم شده و درباره آنها تنها می‌توان حدس‌هایی زد و گمان‌هایی برد.

ادبیات تحقیق

هرچند تاریخ سیاسی ایرانیان و ترکان و تسلط سیاسی ترکان بر ایران از سوی محققان ایرانی و بیگانه بسیاری مورد پژوهش و بررسی قرار گرفته است، اما مسئله روابط فرهنگی موجود میان ایرانیان و ترکان و تأثیرات اجتماعی‌ای که این دو بر یکدیگر داشته‌اند، کمتر مورد عنایت محققان

قرار گرفته است. و این خود امری است هم شگرف و هم تأسفانگیز. از این رو، نگارنده با توجه به اهمیت موضوع برای دریافت و شناخت بهتر زندگی اجتماعی و فرهنگی ایرانیان در این بخش از تاریخ خود، و نیز اهمیتی که این مطلب در درک رفتار سیاسی امروز دولت‌های ایرانی و ترکی دارد به این مهم پرداخت. از میان محققان خارجی، معدود کسانی که در روابط فرهنگی میان دو قوم پرداخته‌اند، از آن جمله فن گاباین آلمانی که در مقاله کوتاهی «تأثیرات فرهنگ ایران عصر ساسانی بر ترکان» را مورد بررسی قرار داد است.^(۱) لویی بازن، ترک‌شناس فرانسوی نیز در مقاله کوتاهی به «مشی همگی مؤثر و حیاتی سغدیان بر امپراتوری ترکان باستان (توکیت‌ها)» اشاره کرده است.^(۲) ریچارد فرای نیز به گونه‌ای جسته و گریخته، این روابط را در عصر اسلامی مورد بررسی قرار داده است. هرچند باید گفت که در استفاده از آرای فرای می‌بایست بسیار احتیاط کرد؛ چه اظهارات او اغلب فاقد مستندهای کافی و دلایل علمی است و اساساً شیوه او چندان سنخیتی با تاریخنگاری به شیوه دانشگاهی و علمی ندارد و به جای آرای صائب علمی و متین، بیشتر از نوعی مصلحت‌جویی دوسویه نشان دارد.^(۳) و^(۴)

۱. فن گاباین. تاریخ ایران کمبریج (قسمت اول از جلد سوم). ترجمه حسن انوشه. تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۸، صص ۷۳۶-۷۳۵.

2. Bazin, louis, *Turks et les Sogdiennes*, mélanges linguistiques offert a' Emile Benveniste, 1975, pp. 37-45

۳. ریچارد فرای آثار بسیاری در زمینه تاریخ آسیای مرکزی و تاریخ ایرانیان و ترکان دارد، از جمله میراث آسیای مرکزی، ترجمه آوانس آوانسیان، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، ۱۳۸۶.

۴. ———. بخارا، دستاورد قرون وسطی. ترجمه محمود محمودی. تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، (چاپ دوم)، ۱۳۶۵.

۵. ———. عصر زرین فرهنگ ایران. ترجمه مسعود رجب‌نیا. تهران، انتشارات سروش، ۱۳۶۳.

در پایان وظیفه خود می‌دانم از استاد بزرگوار، جناب آقای دکتر محمدتقی راشد محصل؛ استاد فاضل، جناب آقای دکتر رضا شعبانی؛ استاد گرامی، دکتر محسن منظورالاجداد، و دوست دانشمند، جناب آقای دکتر مجتبی برزویی که در مراحل گوناگون پدیدآمدن این پژوهش با راهنمایی‌ها و یاری‌های خود مرا رهین منت خود ساختند، سپاسگزاری کنم. همچنین از سرکار خانم آرزو حسین‌خانی که زحمت تایپ دستنوشته‌های این کتاب را برعهده داشتند و با دقت فراوان به این مهم پرداختند، امتنان و سپاس دارم.

در پایان، از آقای دل‌بند و مهربانم، همراز همراهم، سرکار خانم ویدا یحیوی که در طول سالهای تدوین این پژوهش با فداکاری و از خودگذشتگی هرچه تمام‌تر، بار مسئولیت دشوار خانواده را برعهده گرفتند و فضایی آرام و مطبوعی مناسب برای صاحب این قلم فراهم آوردند تا بتواند این کار را به انجام برساند، بی‌دریغ سپاس دارم. این اثر را به همسرم و دو فرزندم، مهربد و مهرشاد، پیشکش می‌کنم؛ باشد که نهال عشق به ایران زمین و فرهنگ درخشان آسمانی آن در دل ایشان برآید و بر دهد.

برای همه این عزیزان و سروران، زندگانی دراز همراه با پیروزی و شادکامی از درگاه ایزد یکتا خواهانم.

کامروز خسری باوند

۱۳۹۴/۶/۱۵